

CULTURAS XAMÀNIQUES: ELS SHUAR

Dr. Josep Mª Fericgla
Societat d'Etnopsicologia Aplicada i Estudis Cognitius
Barcelona

“...abans els shuar eren com els ocells de la selva. Vivien picant, lliures. Ara s’han ficat a una gabia feta pels missioners i la gabia s’està trencant, i els shuar no sabem que fer. Ni sabem com sortir —ens agrada massa tenir el menjar a la menjadora sense lluitar com abans— ni sabem com quedar-nos dins. Abans, els avis vivien tranquils. No hi havia síndics, ni president, ni federació, ni bestiar que cuidar. Només feia falta menjar, divertir-se i lluitar. I això era tot. Vivien tranquils abans”.

C. Picham^a, en declaració a l'autor.

SOBRE ELS XAMANISMES

I.

A Occident i des dels anys setanta del segle passat, es descobreix un gran interès vers el xamanisme tribal, disposició que molt sovint només és igualada per la ignorància sobre els factors culturals, tècnics i cognitius reals que envolcallen la figura del xaman indígena.

Alguns occidentals cerquen un *assessorament xamànic* per a la seva vida. Altres parlen de la democratització del xamanisme, amb la qual cosa cada persona hauria de tenir l'oportunitat de convertir-se en el seu propi xaman —com si tinguessin alguna relació els xamanismes clàssics amb la democràcia. Alguns joves ho consideren la forma definitiva de llibertat individual assolible gràcies al ball *trance* seguint compassos de música de *grups xamànics*. Altres entenen el fenomen com una forma no dogmàtica d'espiritualitat transcultural. Encara hi ha qui veu en el xamanisme el model perfecte per consumir enteògens [1], seguint així les mil·lenàries tradicions elaborades per una part de la humanitat per assolir l'experiència extàtica impulsada per substàncies visionàries. En aquest sentit, i per acabar amb aquestes lleus pinzellades sobre la realitat actual, hi ha grups de professionals i pseudo-professionals de les teràpies alternatives que veuen en el xamanisme una forma de psicoteràpia individual i social perfecta, oferint-la a llurs pacients en forma de curacions energètiques meravelloses. Alguns terapeutes organitzen viatges curatius a Mèxic, Brasil o Perú —que denominen *transpersonals*— com qui va en peregrinació a Lourdes, a Fàtima o al Puig de les Oliveres buscant el miracle. En resum, avui hi ha un xamanisme de consum

---

¹ *Enteògen*: neologisme proposat per un grup de científics als anys setanta per referir-se a les substàncies, usades des dels albars de la humanitat i d'origen principalment vegetal, que tenen certs efectes sobre la ment humana, els quals han estat copsats com una forma de contacte amb la divinitat, al marge de la concepció que es tingui de divinitat. Són substàncies a les què anteriorment hom s'hi referia com “al·lucinògens”, estant aquesta una denominació completament errònia. No es pot dir que els “xamans prenen al·lucinògens”. Enteògen ve de la rel grega Theos, Déu, a la que s'hi afegeix el sufixe -gen, que desperta o genera, i el prefix en-, a dins. Per tant, ve a significar “allò que desperta la divinitat dins meu”.

que forma part de l'edulcorat supermercat de creences en què s'ha convertit el món, però que té relativament poc que veure amb la realitat etnogràfica dels pobles de tradició xamànica.

Aquest neo-xamanisme de consum sovint està inspirat en el tradicional (plomes, símbols, instruments primitius, expressions en idiomes incomprensibles...), malgrat que en la majoria dels casos hi ha una important ignorància dels fets cognitius o històrics referits per la literatura etnogràfica seriosa. Tanmateix, cal dir que també se n'aprofiten de la moda els —sovint astuts i autodenominats— bruixots o xamans indígenes que viatgen des de les Amèriques o des d'Àsia contractats per grups occidentals per dirigir preteses sessions guaridores. En sentit contrari, tampoc no es troben gaires treballs antropològics o etnopsicològics crítics que permetin —o, com mínim, ho tractin— de situar el fenomen xamànic i neo-xamànic actual al seu lloc. Amb això no vull afirmar que tota manifestació xamànica a l'Occident actual sigui una bajanada de consum, però sí que cal cridar l'atenció sobre el fet perquè les modes —i els xamanismes estan de moda!— deformen les realitats sobre les que s'imposen per fer-les comercials, més enllà de qualsevol altra valor espiritual, psicològic, antropològic, científic, històric o existencial.

II.

Per situar el fenomen xamànic al lloc que li pertoca, de bell antuvi cal dir que no existeix un sol model de xamanisme. Aquesta òptica simplista és una de les principals causes del viaix que pateix la concepció occidental dels xamanismes. Cada poble de cultura xamànica té les seves tècniques, tradició i creences pròpies al voltant d'una figura que des d'Occident assimilem com xaman. Nogensmenys, la diversitat regional de “xamans” és tan gran que probablement no es reconeixerien uns i altres com integrants d'un mateix gremi, segons els etiquetem des de l'Occident.

Un petit recorregut per la diversitat terminològica només americana referida a la complexa figura dels xamans servirà d'il·lustració. Per exemple, en brasileny el terme genèric que es tradueix per xaman és *paie* i el xamanisme *paiança*. *Paie* ve a significar “el qui sap coses concretes i útils”, res d'abstraccions fantasioses. Entre els ianoama de l'Amazonia veneçolana (més coneguts per la deformació lingüística ianomami), el vocable que es tradueix per xaman és *txapori* o *hekurà*. *Hekurà* també significa “esperit” en el sentit d'espectre. Els ianoama parlen del *hekurà* del tucàn, del *hekurà* del lloro o el del mico... així, el que aquest poble concebeix sota el terme que solem traduir per xaman és algú amb un “esperit fort”, amb certa independència de la sabiduria que ostenti, algú que pot manipular la realitat dessorat l'efecte dels potents psicotrops que consumeixen —en especial llevors d'*epéna*, riques en triptamines visionàries—.

En quetxua colombià, el terme que es vol fer equivaldre a xaman és *tàita*, paraula de pronunciació dolça, el sentit de la qual és “pare bo”. Entre els quetxua s'associa la natura del xamanisme a una certa bondat protectora i paterna que pot guarir actuant també sota els efectes psicoactius del *iagé*, (terme local per referir-se a la pòcima que més genèricament es coneix com aiahuasca). Entre els kwakiutl de la costa NO del Canadà es parla dels *p^ajalà*, terme que literalment ve a significar “aquell qui repara allò que està malament”. Els kwakiutl fan una gran diferència entre el *p^ajalà* i el curander: aquest segon cura el cos amb plantes i el *p^ajalà* cura el cos i l'ànima usant la seva pròpia força espiritual i inspirada. Aquests “xamans” de la costa NO del Canadà no consumeixen psicotrops ni cerquen l'explosió extàtica, sino que estan molt lligats a llur entorn immediat, inclòs al silenci. Concebeixen el poder dels *p^ajalà* com d'origen sobrenatural i l'aconsegueixen fent llargues i repetides meditacions als boscos, indret on arriben a romandre molts dies en soletat cercant la inspiració.

Aquesta diversitat de funcions, de termes i, per tant, d'àmbits de realitat sobre la que diuen actuar els xamans succeeix àdhuc dins d'un mateix grup étnic. Cito un únic exemple i que serveixi de botó de mostra: els araucans o maputxes xilens distingeixen entre diversos tipus de xamans. Entre els araucans, la persona especialista en tractar amb el món de l'alteridad és denominada *matxi*, sigui home o dona (i, a diferència de la majoria d'altres etnies sudamericanes, sol haver-hi majoria de dones). Els araucans distingeixen una diversitat de *matxi* sanadores que –segons els treballs clàssics d'Alfred Mettraux– denominen *wilel*, *inaimawe*, *ramtú* i *kupolawe*. Aquesta varietat de “xamanes” inclou tantes diferències com les que pugui haver-hi entre un micro-cirurgià, per al qual la idea mecanicista del món és l'única vàlida, i un psicoanalista lacanià que defensa que “els mots no diuen el que semblen dir”. Ambdós són denominats, a les nostres societats, terapeutes però hi ha un abisme entre ells.

Per un altre costat, hi ha *matxis* araucans que específicament tenen la capacitat de parlar amb els esperits i són denominats *dengulfe*, terme que sol traduir-se per “adiví” malgrat *dengún* correspon al verb parlar i, per tant, serien “parladors”. Altres *matxi* tenen la capacitat d'interpretar els somnis, són les *peumantufe*. També hi ha les *matxi* que tenen la facultat de descobrir objectes robats o perduts a través dels seus somnis, són les que es coneixen com a *pelon*. Antigament encara existia una altra categoria de *matxi*, la *witantufe* la virtut de la qual consistia en expressar-se fent moviments quasi imperceptibles (LEIVA, Arturo, “El xamanisme i la medicina entre los araucanos”, en *Los espíritus aliados*, Abya Yala, Quito, 2000).

Aquesta rica varietat d'àmbits d'acció xamànica, aquí només esbossats de forma lleugeríssima, es descobreix observant tan sols el continent Americà, les cultures que el poblen, com és ben conegut, tenen unes profundes rels comunes. Si desviem l'esguard i observéssim el que succeeix a les tradicions africanes de trance i possessió, als xamanismes europeus que sobrevisqueren fins l'època contemporània –per exemple, les meigues gallegues i en el profund món celta–, a les tradicions xamànico-musicals australianes, als pobles del Pacífic oriental i un llarg i etnogràfic etcètera... descobriríem territoris cognitius que tal vegada difícilment es reconeixerien entre ells com formant part d'una activitat única: el que anomenem xamanisme, en singular.

Així donc, i tornant a la pregunta de l'inici: si cadascun d'aquests especialistes fa coses tan diferents ¿Es tracta realment d'allò que nosaltres unifiquem sota la imatge i concepte de “xaman”? ¿Operen en el mateix territori cognitiu i pragmàtic? ¿Quant d'objectiu hi ha en la nostra visió dels xamans?

En aquest sentit, cada cultura delimita, alimenta, es reproduceix i s'orienta en el temps a partir de determinats estats de consciència. I aquí apareix la gran pregunta que ens pertoca de fer ara ¿Cóm es pot organitzar la realitat objectiva a partir de la subjectivitat, a partir de les emocions i dels estats de consciència com fan els xamans? ¿Quin camí segueix la subjectivitat per a constituir-se en objectivitat (si és que es així)? Així doncs, per parlar de xamanisme shuar amb certa minuciositat, caldrà començar fent un esbòs dels valors que constitueixen la cultura d'aquest poble indígena de l'Alta amazònia equatoriana i peruana.

ELS SHUAR

I.

Els shuar habiten l'Alta Amazonia o selva alta ecuatoriana. Entre nosaltres, els shuar són més coneguts amb l'epítet de “jívaros”, terme que a ells els resulta ofensiu: l'usen els missioners i els mestissos en sentit despectiu i des de fa dos segles per referir-se a algú de caràcter abandonat, poc hàbil, gandul i xabacà. “¡No siguis jívaro!, “ves-te'n jívarot!” son expressions habituals entre alguns mestissos que fan veinatge amb ells. Per tant, uso el

generalici amb el qual ells s'auto-denominen: shuar, que significa “gent”, “col·lectiu” en sentit genèric. Per exemple, als senglars amazònics <*Tayassu pecari*>, entre els shuar se'ls denomina *Untsuri shuar*, on *shuar* té el mateix sentit que referit als humans: “gent” perquè els senglars viuen en grups familiars i petits ramats.

No obstant, és correcte usar el terme “jivaroà” per referir-se a tota la nació indígena, l'idioma de la qual es el jívaro, i que inclou a tots els grups ètnics i famílies dialectals emparentades: els shuar, achuara, huambisa, patúmkei i kàntuash. Tots ells formen la gran Nació jívara, però cap dels grups ètnics específics és el dels jívaros.

El bloc jívaro agrupa unes 75.000 persones, repartides en un territori quasi continu —per bé que fraccionat per la penetració blanca— de més de 110.000 Km², entre les latituds 1°30' i 5°30' Sud, i les longituds 78°30' y 75°30'. Ocupen una bona part del Surorient de l'Equador i del Nororient del Perú. L'entorn geogràfic shuar està delimitat per la serralada del Kutukú i per la Serra del Cóndor. L'lur centre sagrat tradicional és el volcà Shangai (actualment actiu).

Cocretament, l'ètnia shuar és la més important de tot el grup jívaroà i està formada per uns 35.000 a 40.000 individus que habiten les conques dels rius Santiago, Morona i Pastassa, entre d'altres de cabdal menys important. Resideixen principalment al sud d'Equador, ocupant un territori d'uns 70.000 Km² encara que una petita part d'aquest poble ocupa territori peruà. L'idioma que parlen és el *shuar chicham* o *shuar* a seques.

Sortosament, és una ètnia que ha sobrepassat el perill imminent d'etnocidi físic i avui està creixent el nombre de shuar que asumeixen el competitiu sistema de valors occidentals. En termes generals, es pot afirmar que són un típic poble indígena de selva tropical. Construeixen llurs cabanes, o *jea* en shuar, als marges dels afluents dels rius grans, de manera que poden subsistir parcialment de la pesca fluvial, agafar aigua i protegir-se de les riuades que produeixen el rius cabdalosos. També usen les conques navegables per transitar amb les canoes de tronc buidat que tradicionalment manufacturen.

L'lur subsistència es basa principalment en l'horticultura itinerant de tubèrcles i en la recolecció d'aliments silvestres (tasques corresponents a les dones) complementats amb la cacera i la pesca (tasques realitzades pels homes). També són tasques d'elles l'atenció als nens i el treball de la cabana, particularment la preparació de la xixa (beguda fermentada a partir de mandioca bollida y mastegada, que és la beguda nacional dels grups indígenes de l'Alta i Baixa Amazonia). En canvi, es tasca masculina teixir la cistelleria i antigament filar el cotó silvestre que usaven per teixir la roba.

Actualment i de forma lenta però constant, una part important del territori tradicional d'ús cinegètic està siguent substituït per camps de pastura per a petits ramats de vaques, cosa que ha comportat el progressiu esgotament del sòl i una menguant disponibilitat de llurs terres tradicionals. Aquest fet ha ocasionat la implantació d'un patró d'assentament sedentari quasi general, molt especialment entre el 8% a 10% dels shuar que habiten el límit de la selva espessa, la qual cosa està produint un profund canvi en llur sistema socio-econòmic.

Tradicionalment, el tipus d'assentament era dispers, amb una distribució del territori d'acord a zones acotades en relació a les xarxes de parentiu. Avui, tot i que en crisi, el patró de distribució territorial s'integra en la estructura polític-administrativa de la *Federación Interprovincial Shuar y Achuara* (FICSHA), propietària potencial de la major part del territori adjudicat col·lectivament als shuar i achuara. Aquesta Federació està formada per unitats més petites anomenades *Centros*. Cada centre està format per algunes unitats familiars disperses en àrees selvàtiques que disposen d'entre 50 y 200 Ha per família. El territori de cada centre està delimitat pel nombre de famílies que el formen i es reconegut oficialment per les autoritats estatals a través de la federació indígena.

La vivienda shuar és una cabana amb forma elíptica que pot arribar als 70 m², en els qual es diferencia dues zones restrictives: l'*ékent*, àrea familiar ocupada per les dones i la mainada; i el *tankámash*, àrea social reservada al marit, fills varons i visites. El terra de la casa shuar és de terra simple, les parets estàn fetes amb llistons de xonta, un dels diversos

especimens de palma de fusta molt dura, i el sostre està teixit amb fulles d'una altra varietat de palma.

II. Mitologia

La mitologia explicativa dels shuar està íntimament vinculada al xamanisme, a la natura i a las lleis de l'Univers. Està composada per un ampli panteó d'éssers superiors relacionats entre ells, que són l'antropomorfització de fenòmens naturals tals com la creació del món, la vida, la mort, les turmentes, els somnis o les malalties. Els principals personatges o entitats mitològiques dels shuar son *Etsa*, identificat amb el sol (simplificant en extrem el seu contingut) ensenya i protegeix els homes quan surten a caçar; *Shakàim* dona la força i l'habilitat necessàries per al treball masculí; *Tsunki*, ésser primordial de l'element acuós, aporta i preserva la salut i és considerat de gènere femení; *Núnkui* fertilitza la *txacra* (horta familiar); *Arútam* és concebut como un diable terrible, el més poderós de la natura, font de tot el bé i el mal, que permet a alguns shuar ésser invencibles durante la guerra i en la pràctica del xamanisme; i *Jurijri* és una dona caníbal amb una segona boca a l'esquena per la qual es cruspeix els nens (d'aquest personatge mític n'hem parlat extensament al llibre *Al trashuz de la ayahuasca*, Liebre de Marzo, 2002, cap. 2, per la seva relació amb el mite d'Edip).

Tradicionalment, el poble shuar ha usat la guerra i les permanents matances internes com a mecanisme de justícia intra-ètnica i per a restablir l'equilibri social, d'aquí la gran importància del xamanisme shuar. ¿Cóm poden sobreviure des de fa mil.lenis com a nació amb identitat pròpia i amb uns valors clarament definitoris quan només són un grup d'indígenes desvergonyits que es passen la vida matant-se entre ells, i que quan algú els tracta de subjugar o d'evangelitzar són capaços de riure-se'n sarcàsticament davant les pròpies narius del missioner visitant i mantenir-se al marge de tot domini hegemònic? Aquest interrogant ha estat el que històricament ha despertat l'interès de missioners, sociòloges, filòsofs, polítics i antropòlegs que, com Elias Canetti, han tractat d'entendre el funcionament d'una societat com aquesta, la shuar, que malgrat la violència interna, no és víctima de la disgregació centrífuga que, en canvi, atempta contra la integritat social de grups humans molt més tranquils, units i harmoniosos. Els shuar aconsegueixen trencar toda formulació teòrica occidental.

Els líders de cada comunitat han estat guerrers respectats. Els *tsánkram*, els valents, han compartit el lideratge social de cada comunitat amb el *uwishín*, xaman. Malgrat tot, ni el guerrer ni el xaman no gaudeixen de privilegis econòmics, sino que representen la unitat familiar, i el seu poder rau en la capacitat per organitzar grans xarxes d'aliances familiars, màxima garantia de seguretat en cas de *vendetta*. Sense cap mena de dubtes, el consum regular de potents substàncies visionàries, en especial l'ayahuasca, i la configuració cognitiva que els permet atendre les intuïcions i els missatges màntics rebuts per medi dels somnis, tenen molta relació amb la ferma seguretat en sí mateixos, amb la permanent existència del poble shuar i, especialment, amb el pes cultural de la figura del xaman.

III. Xamanisme shuar

Fetes les previes anteriors sobre els xamanismes en general, i el poble shuar i la nació Jivaroana, es pot començar a parlar del xamanisme propi dels shuar amb un cert rigor.

Els shuar de l'Alta Amazonia tenen el terme genèric *uwishín* per referir-se al xaman. Però immediatament cal especificar si es tracta d'un *tsuwàkratin* (el bruixot que acom-

pleix la funció curativa, defensiva, harmonitzadora) o bé si és un *wawékratin* (el fetiller que aconsegueix amb la funció punitiva, de càstig, policial provocant mals). Ambdues categories de xaman usen exactament les mateixes tècniques visionàries, tan sols varia l'orientació de la seva acció. També pot succeir, tot i que estranyament, que un mateix individu actui de *tsuwàkratin* o de *wawékratin* en diferents etapes de la seva vida. En unes èpoques ha guarit als seus congèneres i en altres ha actuat provocant-los-hi mals.

Anem per parts. *Uwishín*, el terme genèric que se sol traduir per xaman, ve de l'arrel etimològica *uwi*. *Uwi* és el nom shuar de la palma que entre nosaltres es coneix per txonta <*Guilielma gasipaes*>. La txonta és una varietat de palma molt alta, pot arribar als 30 metres, la fusta de la qual és extremament dura —els shuar l'usen per a fer les parets defensives de les cabanes o *jea* i per a fer armes de tall— i el fruit és molt apreciat. És tot un símbol natural dels shuar fins el punt que la festa de la txonta, a celebrar quan es poden recollir els fruits madurs de la palma, és una de les celebracions anuals més esperades entre els shuar. Tornant al tema d'aquest text, al tronc de les txontes hi creixen unes punxes de 5 a 10 cm, dures, esmolades i verinoses que protegeixen tot el tronc i són el símbol del poder que tenen els xamans shuar. Del nom *uwi*, la palma, deriva *uwishín*, xaman, tot i que la traducció literal vindria a ser “punxador”. Els shuar concebeixen que llurs xamans tenen el poder d'enviar unes sagetes invisibles a bell ull, però dures i perilloses com les de la palma de txonta, als enemics. També poden guarir als seus amics o pacients de les sagetes que els xamans enemics els han clavats al cos en un moment de descuit produint els dolors, les malalties i la mort. Per als shuar tradicionals la mort no era concebuda com un trànsit natural, sino que era produïda per un accident, l'atac d'un guerrer o bé —la majoria d'òbits— per l'acció d'un *uwishín* enemic.

El xaman shuar treballa principalment amb la seva força interior, *kákaram*, i les visions produïdes per l'aiahuasca o per altres potents psicotrops d'ús més restringit, que els permeten copsar les sagetes màgiques, enviar-ne contra els enemics, xupar-les dels cossos dels amics i, en general entrar en el món de l'alteritat o món visionari, des d'on opera el *uwishín*.

Per entendre la funció del xaman shuar cal saber que per a aquesta cultura la realitat no s'acaba en el que es percep normalment, sino que la realitat està habitada per forces o poders que es perllonguen més enllà del que és percebiblle a bell ull, dimensions de la realitat a les què s'hi accedeix per medi dels somnis o del consum de plantes i mixtures visionàries.

Tots els membres del poble shuar que desitgen o necessiten prenen substàncies visionàries per contactar amb el món de l'alteritat, tant homes com dones, joves o vells. Tanmateix, el que diferencia un *uwishín* d'una persona no xaman és el fet que el *uwishín* pot controlar a voluntat les sagetes màgiques que provoquen malalties, tant per enviar-les contra altres persones enemigues com per xuclar les que tenen clavades els seus congèneres arrel de l'acció agressiva d'altri. Aquestes sagetes, anomenades *tséntsak*, poden modificar la realitat en el sentit apuntat i en també altres sentits que els shuar concebeixen: fer caure un arbre quan passa algú concret per sota, impedir que l'horta d'una família produeixi els aliments habituals, veure algú llunyà o buscar alguna cosa perduda. En cert sentit, el que dóna identitat a un xaman shuar és el seu poder sobre les sagetes i el seu carisma personal. Ambdós factors estan relacionats amb els cants màgics que sap interpretar cada *uwishín*.

Durant el procés iniciàtic, cada xaman diu rebre el domini sobre varies de les sagetes màgiques o *tséntsak* que seran les eines amb les que podrà xamanitzar i que li atorgaran més o menys poder (més endavant m'extenc més en la natura dels *tséntsak*). Aquestes sagetes tenen vida pròpia i són el que se sol conèixer com els “esperits aliats” de cada *uwishín*. La manera habitual en que cada xaman es posa en contacte amb les seves sagetes aliades és per medi de cants o salms especials i personals, que els shuar denominen *ánent*. Cada xaman rep els seus *ánent* personals per inspiració revelada durant el procés iniciàtic.

Entre els shuar es té més confiança en el *uwishín* que ha passat per alguna malaltia mortal i ha sobreviscut. Podríem afegir una llarga llista d'exemples equivalents en altres regions del planeta ja que el procés és molt similar arreu: el bruixot respectat és el ha conegut la mort o la malaltia des de dins, ha implosionat i ha après el camí de tornada vers

l'equilibri i la salut. Coneix la teoria de la malaltia i del desequilibri des de l'interior i ha trobat el camí de sortida.

El cas del xaman shuar P. Juank^a, de Mussap, al sud de l'Amazonia equatoriana, és un exemple modèlic. Juank^a estigué malalt de tuberculosi des de la seva infància fins ben entrada la juventut. Al no aconseguir curar-se, i fart de la vida dèbil i dolorosa que portava a la selva, decidí deixar-se morir. Un dia en què se sentia especialment malalt i apagat va anar a tombar-se a les vores del riu Upano, a esperar la mort. Al cap d'unes hores quedà dormit i durant el somni, segons explica el propi Juank^a, va somiar fets terribles de la seva pròpia mort, però més tard va tenir altres somnis en els quals apareixia un *uwishín* shuar fort i contundent, oncle del propi Juank^a, que li deia que ja estava guarit, que li havia traspassat el seus propis poders, que quan pogués es llevés i que es dedicaria a fer de xaman per la resta de la seva vida.

Passats dos dies d'estar esperant la mort ajegut al costat del riu, Juank^a es va sentir millor i s'alçà. Durant anys va recórrer diverses comunitats tribals acumulant poders i coneixements tècnics dels xamans que anava trobant, fins que ell mateix fou reconegut com a *uwishín* i cercat pels seus congèneres per curar altri.

L'eixida exitosa a aquest dur procés iniciàtic, tant entre els xamans shuar com en altres pobles amerindis i asiàtics, consisteix en “rebre” una cançó revelada que serà la contrassenya per cridar els propis éssers ajudants. Una cançó revelada, el text i la melodia de la qual recordarà l'iniciat per a la resta de la seva vida. La cançó o salm inspirat en un profund estat catàrtic serà la clau que permetrà al xaman repetir a voluntat l'experiència de traspasar les fronteres d'una dimensió de la realitat —la concreta, física o conscient— a una altra —l'animista, visionària, invisible o de l'inconscient mític.

El salm revelat és la prova que les forces de la natura han dotat al neòfit del poder necessari per entrar a la dimensió de les divinitats. Normalment, entre los shuar tan sols es considera que un individu és un autèntic *uwishín* quan gaudeix de les seves pròpies cançons màgiques o *ànent*. En un càlcul aproximat, hem verificat que una quarta part dels homes shuar s'han iniciat en el xamanisme, són xamans, tanmateix la majoria només ho ha fet per protegir la seva família i per aprendre a ingerir psicotrops profitosament. No han rebut cap *ànent*. La major part d'aitals homes ni tan sols diuen en públic que han seguit el procés d'aprenentatge xamànic ja que, en cas que passés alguna cosa nefasta al poblat, fàcilment se'ls acusaria de ser-ne els causants. Com ja he comentat, la tècnica usada pels xamans shuar tan pot ser aplicada per resoldre conflictes com per induir-ne, d'aquí que quan alguna cosa no funciona adequadament la primera figura que sol rebre'n la conseqüència és el *uwishín* de la comunitat, al qual se sol acusar d'aprofitar-se dels seus poders per extreure béns d'altri. En especial si hi ha algun *wawékratin* de mala reputació local. Cada any moren més xamans shuar a mans dels propis congèneres que a causa d'enemics externs.

El procés iniciàtic formal per devenir xaman es denomina *utsúnkamu*, literalment “compactació”, però el neòfit no pot fer servir els poders fins que no ha estat inspirat. Malgrat hagués rebut els poders del seu mestre des de temps endarrera (el traspàs de poders de mestre a neòfit és una part de la iniciació tan important que merexeria un article complet) tan sols es considera autèntic *uwishín* quan es capaç de cantar el seu propi *ànent* revelat durante un dels trances.

El text d'aquests salms sol constituir un càntic d'autoafirmació en el poder que el xaman detempta. Mitjaçant aquests càntics, els xamans criden o atrauen al que concebeixen com a esperits o poders aliats: el text no sol ésser suplicatori, com en la majoria de religions teistes, sino imperatiu, exposant la llista dels seus propis poders i comunicant als seus espíerits ajudants el motiu per a que l'auxilii sense més diplomàcia ni reverències. Un exemple en traducció lliure:

Jo, jo, jo, jo, jo, jo, jo...
Jo, jo, jo, jo, jo, jo, jo...

Jo sóc fort i poderós.

Amb el poder que em dóna l'aiahuasca
puc enviar les sagetes màgiques que he amansat.
Em produeix molta pena el prendre l'aiahuasca,
però amb ella puc embriagar la sagetes.

Fàcilment amanso les aspres sagetes.

Sempre les faig estar ben manses.

Tant a elles como a mi les emborratxo amb aiahuasca.

Jo, jo, jo, jo, jo, jo, jo...

Jo, jo, jo, jo, jo, jo, jo...

Jo sóc fort i poderós.

Quan m'embriago amb aiahuasca

Agafó el poder del meu mestre.

Gaudeixo de molt poder i mai no fallo
en les meves accions màgiques.

Poso les meves sagetes a la seva boca

perque també jo les vaig fer d'aquest mateix poder.

A l'ànent original, salm molt proper a la idea originària de “creació de llenguatge”, segueixen set estrofes més en les que el xaman E. Tankàmashⁱ, un dels meus millors informants shuar, enumera poèticament els distints poders invisibles amb què compta per actuar: el poder del vent, de la pedra, del puma, del color vermell, de les tisoires...

Com es pot inferir de tot l'anterior, un factor clau en el sistema dinàmic i complex del xamanisme shuar és la pròpia personalitat del *uwishín*. D'aquí que entre els shuar, d'igual manera que entre altres molts pobles, existeixen els dos estils de xaman ja comentats. El malèfic o *wawékratin*, que sol tractar-se d'individus envejosos o agressius, individus socialment negatius que són reaprofitats en un paper violent. La missió dels *wawékratin* és de tipus policial: llurs congèners els hi paguen per a que els vengin, per a que causin mals a pretesos enemics que, suposadament, han provocat alguna malaltia a membres de la pròpia família o clan. Complementant el *wawékratin*, que són minoria, existeix el bruixot benèfic o *tsuwàkratin* la funció del qual consisteix a guarir dolències, orientar i resoldre problemes, re-adaptar l'harmonia social o individual perdudes, inclosa la de la natura, i ajudar en la presa de desicions. En aquest sentit, la influència social de cada *uwishín*, depen estrictament de la templança de seu caràcter, de la seva solidesa per encarar les dimensions pavoroses que sovint adquireix el món subjetiú amplificat per les potents substàncies visionàries i que és projectat i antropomorfitzat en esperits i diables, i del carisma que ofereix —entenent per carisma la capacitat per connectar amb les necessitats col·lectives i catalitzar-les en sí mateix aportant solucions vàlides.

En definitiva, el pes social de cada xaman depen del seu potencial per oferir seguretat als demés i de la seva eficàcia en el comès de reordenar la realitat comunal des de la seva imageria mental. Es pot afirmar que la principal funció del xaman shuar i de l'ús que fa de les substàncies psicotrope és de caràcter adaptògen: el xamanisme és una via cognitiva d'adaptació i de modificació de l'entorn amb una mateixa finalitat, adaptar-se i sobreviure.

A la vida quotidiana de les societats tradicionals, entre ells els shuar, la força i habilitat físiques són bàsiques per portar una existència satisfactòria (caçar, carregar lenya i aigua, cultivar les hortes, suportar les malalties, fugir o atacar els enemics) i les persones dèbils o malaltisses no poden mantenir aitals mínims de rudesia física, han de cercar altres mecanismes d'adaptació o bé morir. El xamanisme com a forma d'entrenament i d'explotació de recursos cognitius alternatius ofereix aquesta possibilitat. D'aquí que, per a individus físicament dèbils, aquesta ha estat durant mil·lenis l'estratègia d'adaptació més eficaç.

IV. Els tséntsak

En llengua shuar *tséntsak* significa literalment "sageta". El *uwishín*, xaman shuar, concebeix els seus poders actuant com a sagetes similars a les que s'usen per a les cerbata-nes, però invisibles als ulls de la gent ordinària. Com s'ha descrit més amunt, les pot enviar lluny "bufant-les" per clavar-les al cos de l'enemic o en algun altre element concret de la natura. Quan algú li sol·licita la seva praxis curativa, l'acció del xaman consisteix en consumir la dosi adequada d'aiahuasca, la famosa pòcima enteògena panamazònica i, sota els efectes de l'embriagant, el *uwishín* afirma veure els *tséntsak* que el pacient té clavats al seu cos, causa de la dolença. Un cop localitzades les sagetes malèfiques, el xaman les xucla amb la seva boca i, ajudat pels seus propis poders aliats, les escup lluny per a que es clavin en algun arbre o les envia de retorn contra el propi fetiller que havia causat el mal. Per a tal fet, el *uwishín* diu dissimular les sagetes sota un aspecte nou, esperant que l'atacant no ho identifiqui com els seus propis *tséntsak* malèfics fins que les sagetes no s'hagin clavat en seu cos. Amb aquest fet queda clar un altre tret característic de la praxis xamànica: els xamans coordinen elements de la natura (endògena i exògena a l'ésser humà) per a que s'afectin mútuament d'acord als interessos humans, però no creen ni fan desaparèixer res.

No obstant, fem un pas enrera i analitzem-ho. El fet d'anomenar "sagetes" als seus poders xamànics no és més que una forma metafòrica d'expressió, però pocs shuar s'adonen de la relació amb aquesta realitat material (de la mateixa manera que pocs occidentals reflexionen sobre la natura última del que entenem per "la sort"). El substantiu descriptiu complet del poder dels xaman —tot i que pocs shuar ho pronuncien— és *aenstri tséntsak*, que es podria traduir per "l'esperit-sageta de...". I ni tan sols així es completa la metàfora ja que cada *uwishín* sap —i només ell i el seu mestre— a quin esperit es refereix: pot ser l'esperit d'una serp en concret, d'un ocell, d'un color, d'un element meteorològic o d'altres. Per exemple, un esperit molt recorregut pels xamans shuar és l'*àmbukja aenstri tséntsak* ("l'esperit-sageta de l'àmbukja"), que es correspon amb una perillosa serp, curta i cega, amb taques negres i grogues, que existeix a l'Alta Amazonia equatorialiana i que rep aquest nom shuar, *àmbukja*. Quan algú cau malalt, presentant símptomes similars als que provoca la picadura d'aquest ofidi, els shuar solen pensar que algun *wawékratin* que gaudeix de poder sobre l'esperit de la serp —*àmbukja aenstri tséntsak*— ha causat la malaltia.

Un segon exemple il·lustratiu l'ofereix la *takíruma aenstri tséntsak*, sageta-esperit que té nom i funció d'un sò, no d'un animal o cosa. *Takíruma* és el denominatiu d'una veïna selvàtica de grans dimensions que quan és estiu explota, fent un gran sorollam i disparant les llavors que conté a tot arreu. El xaman construeix la metàfora identificant un dels poders dels quals diu disposar —element de la seva imageria mental de complexa o impossible descripció— amb aquesta forma sonora externa perquè, segons ell, el seu propi poder produeix un sò similar al de l'explosió de la veïna i l'usa per espantar l'enemic.

Per al *uwishín*, la forma d'actuar és a través d'aquests elements concrets que tothom pot percebre en l'àmbit físic, elements als que considera dotats de vida pròpia —com sovint és en realitat, malgrat no sigui una vida antropomorfa—, i dels què se serveix per actuar a l'àmbit màgic gràcies al seu propi poder personal. Cada xaman shuar disposa d'un nombre limitat de sagetes, entre cinc i cent, sobre les què diu exercir cert comandament i fer actuar a voluntat. Del nombre de sagetes o esperits aliats depen el poder del propi fetiller: a més quantitat de sagetes, més eficàcia curativa o atacant. No obstant, no existeixen tals *tséntsak* en la dimensió del concret, són metàfores la realitat de les quals és de caràcter psicològic o teòric, d'aquí que el poder en sí mateix depen del carisma personal del propi *uwishín*.

El meu propi mentor, l'ancià *uwishín* shuar P. Juank^a, acosat per les meves sol·licituds de convertir-me en el seu aprenent i abans d'iniciar cap altre pas, m'enumerà amb tota cura i detall cadascuna de les seves potestats, la seva força, les seves lluites victorioses contra altres xamans, els seus llargs viatges per tal d'adquirir poders de pobles llun-

yans i la seva capacitat tant per guarrir com per causar terribles mals a distància. En aquest mateix sentit, m'indicà com a pauta important que, un cop jo fora iniciat en les seves arts de *tswuàkratin uwishín* (xaman guaridor), hauria que cobrar obligatòriament i el màxim possible als primers malalts que sol·licitessin els meus serveis. Més endavant podria cobrar o no, però a l'inici era quelcom inexcusable. Indubtablement, aquesta pauta té —i com a mínim— una doble finalitat: consolidar la identitat social del nou xaman i alhora reforçar-lo a si mateix en tal identitat. Aquests passos parlen d'una gran necessitat de generar expectatives en el propi subjecte i en el seu entorn social respecte de les capacitats del xaman, i també indica una urgència per consolidar la construcció mental de la realitat pròpia d'aquesta societat animista.

(De forma molt interessant, observo que succeeix el mateix entre la classe mèdica a les nostres societats: els metges i cirurgians, en general, constitueixen l'únic cos professional que omple la sala d'espera de les seves consultes amb tots els seus títols universitaris i certificats d'assistència a congressos i seminaris, sovint sense cap importància científica però que juguen un paper simbòlic important un cop emmarcats costosament i exposats a la vista dels pacients. Mai no he vist les parets de la sala d'espera d'un arquitecte, un antropòleg o enginyer decorades amb tots els títols i certificats d'assistència a congressos).

En aquest sentit, doncs i per acabar, es podria afirmar que el xamanisme shuar ofereix una espècie de teoria unificada d'un sistema complex en base als elements de la realitat física i al contingut metafòric que el *uwishín* els dóna. Aquesta teoria unificada s'expressa per mitjà de metàfores, com fa la ciència explorativa, i permet elaborar els múltiples processos d'adaptació que exigeix la vida en un medi natural poc tecnificat i, en conseqüència, altament imprevisible.

Perspectives de futur

El xamanisme shuar actual està siguent perseguit per dues vies diferents i alimentat per una altra. Per un costat, els missioners cristians (catòlics i sobretot protestants) accepten els sanadors indígenes que treballen amb herbes i altres materials naturals, però persegueixen els xamans ja que es mouen en la seva mateixa dimensió, la dels esperits i l'intangibles. La competència és la competència!. Per un altre costat, l'ús que fan els xamans shuar de plantes i pòcimes psicoactives visionàries els situa com a model tradicional i vàlid per a moviments occidentals de vanguardia interessats en recuperar el consum de les drogues enteògenes i els coneixements que els envolten, i això alimenta el xamanisme; alhora, però, situa la pràctica del *uwishín* en el punt de mira de polítiques obscurantistes que no més saben buscar espais on aplicar prohibicions producte de les seves pors a viure.

Així, és probable que a les properes dècades veiem expandir-se un cert xamanisme shuar, a l'igual que altres xamanismes regionals, per bé que modificat i descafeïnat per al consum de minories occidentals. Els *wishnú*, plural de *uwishín*, són molt territorials i literalment no poden exercir fora de l'espai on tenen controlat en general el ninxo ecològic i cultural. Per un altre costat, la pràctica dels xamans i el consum d'enteògens s'està extenent en certes minories occidentals buscadores de noves formes d'espiritualitat.

Per saber-ne més

La millor forma d'aprofundir el tema des d'Occident és apropant-se a lectures indicades i redactades per especialistes allunyats de les fantasies de l'anomenada Nova Era. Visitant museus o buscant documentals filmics. En especial la pel·lícula *Jugando en los campos del Señor (At Play in the Fields of the Lord)*, 1991, dirigida per Héctor Babenco. És un magnífic relat de la funció i paper del xaman amazònic, per bé que situat al poble ianoama. També es pot consultar la bibliografia general de l'editorial Abya Yala, de Quito, on s'han publicat la major part de relats en castellà sobre els shuar.

Bibliografia complementaria

ALLIONI, Miguel, 1978, *La vida del pueblo shuar*. Mundo Shuar, Centro de Documentación, Investigación y Publicaciones. Serie "E", n° 6. Sucúa, Ecuador.
FERICGLA, Josep M^a, 1994, *Els jívaros, caçadors de somnis*, La Campana, Barcelona.
FERICGLA, Josep M^a, 2000, *Los chamanismos a revisión*, Kairós, Barcelona.
FERICGLA, Josep M^a, 2002, *Al traspuz de la ayahuasca*, Liebre de Marzo, Barcelona.
LARSEN, Stephen, 2000, *La puerta del chamán*, Martínez Roca, Barcelona.
POVEDA, José M^a (ed.), 1997, *Chamanismo, el arte natural de curar*, Temas de hoy, Madrid.

Llocs on adreçar-se per seguir explorant el tema

- Societat d'Etnopsicologia Aplicada i Estudis Cognitius, Barcelona, <www.etnopsico.org>
- Fundación Sichi Sacha, Quito, Ecuador.
- Confederación de nacionalidades indígenas de la Amazonia ecuatoriana, *Confeniae*, <www.unii.net/confeniae/espanol>
- Organización de pueblos indígenas de pastaza, <www.unii.net/opip>